

SANAT NESNESİ OLARAK CAM: MİLLÎ SARAYLAR İDARESİ BAŞKANLIĞI ENVANTERİNE KAYITLI REVZENLER¹

Belkis Doğan*

Gönderilme Tarihi: 16.05.2024 - Kabul Tarihi: 24.12.2024

Özet

Revzenler, cam sanatının bir dalı olarak tarihi yapıları aydınlatan ve tezyin eden pencerelerdir. Türk-İslâm mimarisinin doğal aydınlatma araçlarından olan revzenler, gerek kurşun yerine alçı kalıpların kullanılması gibi teknik gerekse kemer formu ve süsleme motifleri gibi tezyinî özellikleriyle özgün bir kimliğe sahiptir. Mimarının bütünü ile uyumlu ve İslâm medeniyetini meydana getiren düşünce dünyasından beslenen bir estetik kaygı ile düzenlenmişlerdir. Mimari yapılarda ve orijinal konumlarında günümüze ulaşan revzenler olmakla beraber restorasyon ve yenileme gibi sebeplerle buldukları yapılardan sökülüp müzelere intikal eden revzenler de mevcuttur. Bu kapsamda Beykoz Cam ve Billur Müzesi, revzenlere ayrılan seksiyonu ile önemli bir yere sahiptir. T.C. Cumhurbaşkanlığı Millî Saraylar Başkanlığı envanterine kayıtlı olup müzede teşhir edilmeyen revzenler ise Topkapı Sarayı Aziziye depolarında muhafaza edilmektedir. Bu makalede Beykoz Cam ve Billur Müzesi ile Topkapı Sarayı Aziziye deposunda yer alan toplam on altı adet revzen form, teknik ve tezyinî özellikleri ile tarihlendirme ve imal edildikleri dönemin revzen yapımına açıklık getiren detayları bakımından incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk-İslâm Mimarisi, Aydınlatma, Cam Sanatı, Millî Saraylar, Beykoz Cam ve Billur Müzesi, Osmanlı Revzenleri, Revzen-i Menkûş

GLASS AS AN ART OBJECT: REVZENS REGISTERED IN THE INVENTORY OF THE DIRECTORATE OF NATIONAL PALACES

Abstract

Revzens are windows that illuminate and decorate historical buildings as a branch of glass art. Revzens, one of the natural lighting tools of Turkish-Islamic architecture, have a unique identity with their technical features such as the use of plaster moulds instead of lead and decorative features such as arch form and ornamental motifs. They are arranged in harmony with the whole of the architecture and with an aesthetic concern fed by the world of thought that constitutes Islamic civilisation. Although there are revzens that have survived in architectural structures and in their original positions, there are also revzens that have been dismantled from the structures they were in for reasons such as restoration and renovation and transferred to museums. In this context, Beykoz Glass and Billur Museum has an important place with its section dedicated to cloisters. The revzens that are registered in the inventory of the Presidency of the Republic of Turkey National Palaces Presidency and not exhibited in the museum are kept in the Aziziye warehouses of Topkapı Palace. In this article, a total of sixteen revzen in Beykoz Glass and Billur Museum and Topkapı Palace Aziziye warehouse are analysed in terms of their form, technical and ornamental features, dating and details clarifying the revzen making of the period in which they were manufactured.

Keywords: Turkish-Islamic Architecture, Lighting, Glass Art, National Palaces, Beykoz Glass and Crystal Museum, Ottoman Rowzans, Stained-Glass Windows/ Glazed-Stucco Windows

¹ Bu çalışma, 18.09.2023 – 15.03.2024 tarihleri arasında T.C. Cumhurbaşkanlığı Millî Saraylar Başkanlığı bünyesinde yürütülen saha araştırmasından elde edilen verilerle hazırlanmıştır. Araştırmanın yapılar üzerinde bulunan revzenleri kapsayan bölümü devam etmektedir.

GİRİŞ

Revzenler, cam sanatının bir kolu olarak tarihî yapıları aydınlatma ve tezyîn etme amacıyla tasarlanmış pencerelerdir. Yöntem ve malzeme bakımından Batı mimarisinde kullanılan vitraydan farklı usullerde meydana getirildiğinden İslâm sanatına özgü bir dekoratif cam işleme tekniğini temsil etmektedir. Işıl ışıl ve nakışlı bir görünüme sahip olan revzenleri meydana getiren iki temel madde bulunmaktadır. Bunlardan ilki, pencerelerin formunu ve desenini belirleyen, diğer bir ifadeyle kalıbını teşkil eden alçı malzemedir.² İkincisi ise alçı kalıp üzerinde tasarlanmış olan pencere kompozisyonundaki boşlukların kapatıldığı cam malzemedir. Camın kaynama derecesine getirilen hammaddesi işlenebilir bir hamur kıvamını aldığından ona türlü şekiller verilebilmektedir. Camcılığın ortaya çıkışında öncü bir role sahip olan Suriye-Filistin bölgelerinde keşfedilen üfleme tekniğiyle birlikte cama şekil vermek çok daha kolaylaşmıştır.³ İslâm mimarisinde kullanılan

revzenlerin yapımında da bahse konu üfleme tekniğiyle elde edilen camlar kullanılmıştır. Revzen yapımında kullanılacak olan camlar, düz bir yüzeye sahip olmalıdır. Bu ise yumuşak kıvamda olan camın düz bir satıh üzerine dökülerek silindir benzeri bir materyalle düzleştirilip inceltilmesiyle sağlanır. Bu işlem için silindir formundaki cam parçaları, kızgın bir demirle kesilerek özel fırınlara yerleştirilir. Kesilen silindir camlar, fırının ısıyla iki yana yayılarak düzleştirilir. Bu tür camlar, nispeten her yerinde eşit kalınlığa sahip olur. Şayet renkli cam elde etmek istenirse bu işlemlerden evvel camı meydana getiren karışıma çeşitli madenî oksitler ilave edilir. Revzenlerde kullanılan bir diğer cam formu dairevî olanlardır. Dairevî cam parçalarını elde edebilmek için üfleme çubuğunun uç kısmına bir parça cam hamuru alınır ve küre şekli verilir. Ardından çubuk seri hareketlerle çevrilerek küre düz bir daire formuna dönüştürülür. Noble⁴ adı verilen ve camı tutmaya

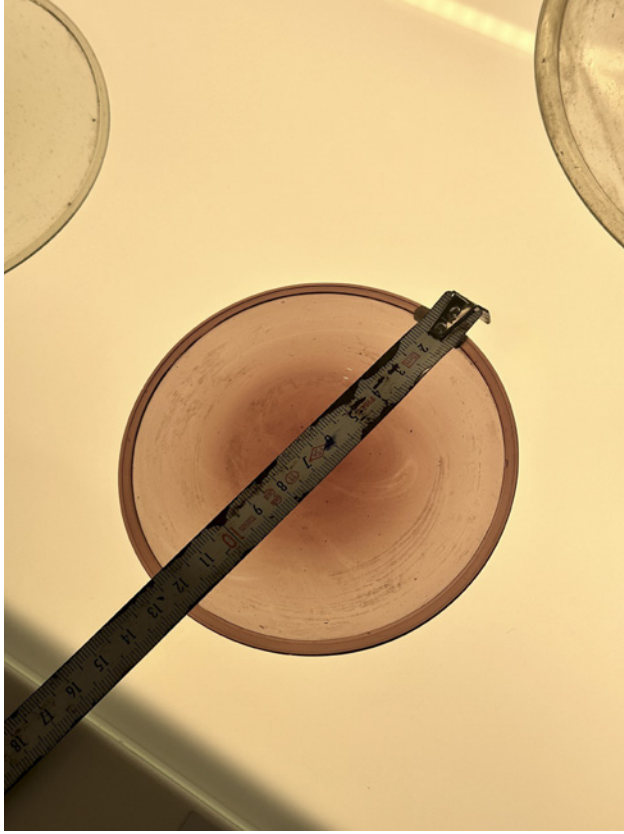
1 Şeffaf göbekli cam detayı, Env. No. 11669

2 Vitray yapımında alçı yerine kurşun kayıtlar kullanılmaktadır. Revzen ve vitray yapımındaki farklılıklar için bkz. Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1975, 1/318-319.

3 Üzlfat Özgümüş, *Anadolu Camcılığı*, İstanbul: Pera Yayıncılık ve Kitapçılık, 2000, 13.

4 Terimin açıklaması için bkz. Aynur Özet, *Dipten Gelen Parıltı: Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Eserleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-80584/camcilik-ve-yapim-teknikleri-ile-ilgili-sozluk.html#:~:text=Noble> (19.08.2014).

yarayan çubuğun cam ile birleştiği noktada bir iz belirir. Bu sebeple dairevi camların orta kısmı bir miktar kabarık olur ve çubuğun camı işlerken izlediği dairevi hareketler birer damar gibi camda görülebilir.⁵ (Resim 1) Orta kısmı şişkin olması sebebiyle bu camlar “göbekli cam” terimiyle anılır.⁶ Bahse konu camların bir diğer özelliği mercek vazifesi görerek içeri giren ışığı artırmasıdır. Bu özelliğinden hareketle birbirinden farklı çap uzunluklarına sahip göbekli camlar, revzenlerde sıklıkla kullanılan bir cam türü olmuştur.⁷ Şeffafları daha yaygın olmakla birlikte renkleri de mevcuttur. (Resim 2)

2 Renkli göbekli cam, Env. No. 34/629

Esasen revzenin ortaya çıkışı, geç devirlere kadar büyük ve tek parça cam yapımının teknolojik bakımdan mümkün olmamasıyla yakından ilgilidir. Zira büyük ebatlarda camların üretimine değin yapılardaki pencere açıklıkları farklı şekillerdeki küçük cam parçalarının bir araya getirilerek alçı kaplıların arasına yerleştirilmesi suretiyle kapatılmıştır. Alçı, ağır bir malzeme olduğundan bu tür camlar açılmayan sabit pencerelerde tercih edilmiştir. Bu sebeple gerek dinî gerekse sivil mimaride hava almayı sağlayan, açılır-kapanır camlar, alt kat pencerelerde ise sade camlar ve ahşap çerçeveler kullanılmıştır. Revzenlere dair bir diğer önemli husus, buldukları konuma göre “içlik” yahut “dışlık” şeklinde isimlendirilmiş olmalarıdır. Yapıların iç kısımlarında görülen revzenler, incelikli alçı işçiliğine sahip olup çiçek motifleri ve yazı ile bezenmiştir. “İçlik” adı verilen bu tür revzenlerin farklı renklerle tezyin edilmiş ve nakışlı olanlarına *revzen-i menkûş* denilmiştir. Desenlerin zenginliğine göre *müzeyyen* veya *fevkalâde müzeyyen* terimleriyle nitelendikleri de bilinmektedir.⁸ Yağmur, kar, güneş gibi dış etkenlere maruz kalan revzenler ise daha kalın alçı malzeme kullanılarak sade bir görünümde hazırlanmış ve *dışlık* ismini almıştır.⁹

Osmanlı’da cam üretimi ve camcı esnafı hakkında bilgi veren çeşitli kaynaklar mevcuttur. Bunların başında yapıların inşa süreci, kullanılan malzemeler gibi bilgileri içeren inşaat defterleri önemli bir yere sahiptir. Örneğin, Ömer Lütfi Barkan tarafından yayınlanan Süleymaniye Camii ve imaretine ait inşaat defterlerinde cam işleri ile ilgilenen ustalar *câmger* adıyla kayıtlıdır. İnşaat defterlerine göre Süleymaniye İmaretinde 27 Mart-23 Temmuz 1557 tarihleri arasında 17’si usta 11’i şakirt/

5 Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, 309-310.

6 Bu şekilde imal edilen camlara “crown glass” da denilmektedir. Bkz. Özgümüş, *Anadolu Camcılığı*, 143.

7 Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, 313.

8 Üzlifat Özgümüş, “Millî Saraylar Beykoz Cam ve Billur Müzesi”, *Beykoz 2021 Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, Ed. Hilal Yurdakul, İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 596; Üzlifat Özgümüş, Ahmet Çapoğlu, Şeyda Alp, Gökşen Canıyılmaz, Demet Coşansel Karakullukçu, *Saraylarda Cam Sanatı*, İstanbul: Millî Saraylar İdaresi Başkanlığı, 2021, 49.

9 Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, 314; Özgümüş, *Anadolu Camcılığı*, 72-73.

3 Revzen ustalarının geçişi, Süsnâme-i Hümayûn, TSM. Env. No. H 1344, 402a

çırak olmak üzere toplam 28 cāmger çalışmıştır.¹⁰ Saray atölyelerindeki meslek grupları arasında da *cāmgerânlar* ve onların başı konumunda olan *ser-camgârler* zikredilmektedir.¹¹ Bilhassa atölye kayıtlarının tutulduğu Ehl-i Hiref Defterleri'nde saray himayesinde çalışan cam ustaları, 16. yüzyıldan itibaren *Cemâat-i Cāmgerân-ı Hâssa* adıyla anılmıştır.¹² Osmanlı devri ticari hayatında azami fiyat listelerinin ilan edildiği Narh Defterleri de kaleme alındıkları dönemde kullanılan cam eşya ve fiyatları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Mübahat Kütükoğlu'nun neşrettiği 1640 tarihli Narh Defteri'nde Osmanlı'da cam eşyanın iki başlık altında düzenlendiği görülmektedir. İlk grup; vazo, kandil, şişe, kâse, maşrapa ve ayna gibi ev ve mutfak eşyalarını ifade etmektedir. Diğeri ise fiyatları mimarbaşı tarafından tayin edilen ve yapılarda kullanılacak olan cam, billur ve sırça şeklinde tasnif edilmiştir. Söz konusu kaynaklar, aynı zamanda cam eşyanın alınıp satılma usullerine ilişkin bilgi veren belgelerdir.¹³ Bunun yanında şehzadelerin doğum, sünnet ve padişah kızlarının düğün törenlerini edebî bir üslupla anlatan sûrnameler, Osmanlı camcılığı hakkında kayda değer görsel materyal sunmaktadır. Zira sûrnamelerde tasvir edilen tören alayında camcı esnafı/cāmgerân loncası da resimlenmiştir.¹⁴ Hatta tasvirlerde kaleme alındığı dönemin revzen formları ile revzenlerde kullanılan desen ve renklere dair günümüze ışık tutacak betimlemeler yer almaktadır. (Resim 3)

Öte yandan bir mimari eserin inşasında kendisi için belirlenen açıklığa yerleştirilen ve orijinal yerinde günümüze değin pencere vazifesini ifa eden revzenlerin yanında çeşitli sebeplerle müzelere intikal eden revzenler de mevcuttur. Ülkemizde Beykoz Cam ve Billur Müzesi, revzenlere ayrılan sekisyonu ile zengin bir koleksiyona sahiptir. Ayrıca Topkapı Sarayı Aziziye depolarında muhafaza edilen revzenler, müze envanterine kayıtlı olup henüz herhangi bir yayında yer almamıştır. Bu makalede T.C. Cumhurbaşkanlığı Millî Saraylar Başkanlığı bünyesindeki Beykoz Cam ve Billur Müzesi ile Topkapı Sarayı Aziziye deposunda korunan revzenler; form, teknik ve tezyinî özellikler ile tarihlendirme ve imal edildikleri dönemin revzen yapımına açıklık getiren detaylar bakımından ele alınacaktır.

MİLLÎ SARAYLAR BAŞKANLIĞI ENVANTERİNE KAYITLI REVZENLER

Millî Saraylar Başkanlığı Uzak Doğu (Çin ve Japon) Porselenleri ve Avrupa Porselenleri Koleksiyonu'na 134/1010, 1012, 1013, 1014, 1015, 1126, 1127, 1129, 1131, 1132, 1008, 1009, 1011, 1128, 1130 envanter numaraları ile kayıtlı toplam 15 adet revzen bulunmaktadır. Bunlardan on adedi Beykoz Cam ve Billur Müzesi'nde sergilenmekte, beş adedi ise Topkapı Sarayı Aziziye depolarında muhafaza edilmektedir. Ayrıca Mimar Sinan yapısı olan Cenâbî Ahmed Paşa Camii'ne ait ve Ankara Etnografya Müzesi envanterine kayıtlı bir adet revzen, geçici süreyle sergilenmek üzere Beykoz Cam ve Billur Müzesi'ne getirilmiştir. Söz konusu revzen, çalışmayı yürüttüğümüz tarihlerde Beykoz Cam ve Billur Müzesi'nde yer aldığından makaleye dâhil edilmiştir.

10 Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972, 1/329.

11 Fatma Nilhan Özalpın, Filiz Ölmez, "Osmanlı Dönemi Minyatürlerinde El Sanatlarından İzler", *Art-e Sanat Dergisi*, 4/7 (2011), 12.

12 Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları - 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, 97-99; Yasin Yıldız, Gökşen Canıyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Cam İmalatı ve Beykoz Cam ve Billur Müzesi", *Millî Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, 21 (2021), 29.

13 Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983, 73, 204, 205, 306; Gümüšoğlu, *Anadolu Camcılığı*, 74.

14 Özgümüş, vd., *Saraylarda Cam Sanatı*, 43.

Beykoz Cam ve Billur Müzesi'nde Sergilenen Revzenler¹⁵

1. Env. No. 134/1013

Müzedeki Osmanlı devri revzenlerine ayrılan sergide soldan ilk sırada teşhir edilen revzen, 67 cm x 52,5 cm ölçülerinde olup müze bilgi kartında 18-19. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Revzenin ön yüzünde alçı derinliği 2 cm olarak ölçülmüştür. Sivri kemerli revzen tamamen geometrik motiflerle

bezeliştir. Sivri kemerin tepesinde yer alan alçı dolgu, kilit taşı görünümünü vermiştir. Revzenin en dış bordüründe şeffaf cam kullanılmıştır. İç içe kemerlerin farklı geometrik şekillerle doldurulmasından müteşekkil tezyinatta mavi, yeşil, kırmızı ve turuncu renklerde camlar görülmektedir.

4 Env. No. 134/1013

¹⁵ Revzenler, müzede sergileniş sıralarına göre numaralandırılmıştır.

2. Env. No. 134/1129

78,5 cm x 65 cm boyutlarındaki revzenin ön yüzünde alçı derinliği 1,5 cm olarak ölçülmüştür. Revzende alçıdan kopan cam parçaların oluşturduğu boşluklar sayesinde arka yüzeyin derinliği ölçülebilmektedir. Buna göre arka yüzeyde derinlik 1,1 cm ile 1,3 cm arasında değişkenlik göstermektedir. Üç dilimli kemer formuna sahip revzende ortadaki büyük dilim, revzenin taç kısmını teşkil etmektedir. Taçı çevreleyen bölüm bitkisel motifli, bordürler ise geometrik desenli olup mavi, sarı ve kırmızı renkli

camlar kullanılmıştır. Revzenin orta kısmı, tek parça dikdörtgen şeffaf levha cam ile kapatılmıştır. Müze bilgi kartına istinaden 18. ve 19. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Bununla birlikte müzede eserin tam karşısında konumlanan ve üzerinde H. 1232 tarih ibaresi bulunan 1127 envanter numaralı revzen gerek form gerekse tezyinî özellikler bakımından 1129 envanter numaralı revzen ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla bahse konu iki revzenin aynı tarihlerde yapılmış olma ihtimalleri oldukça yüksektir.

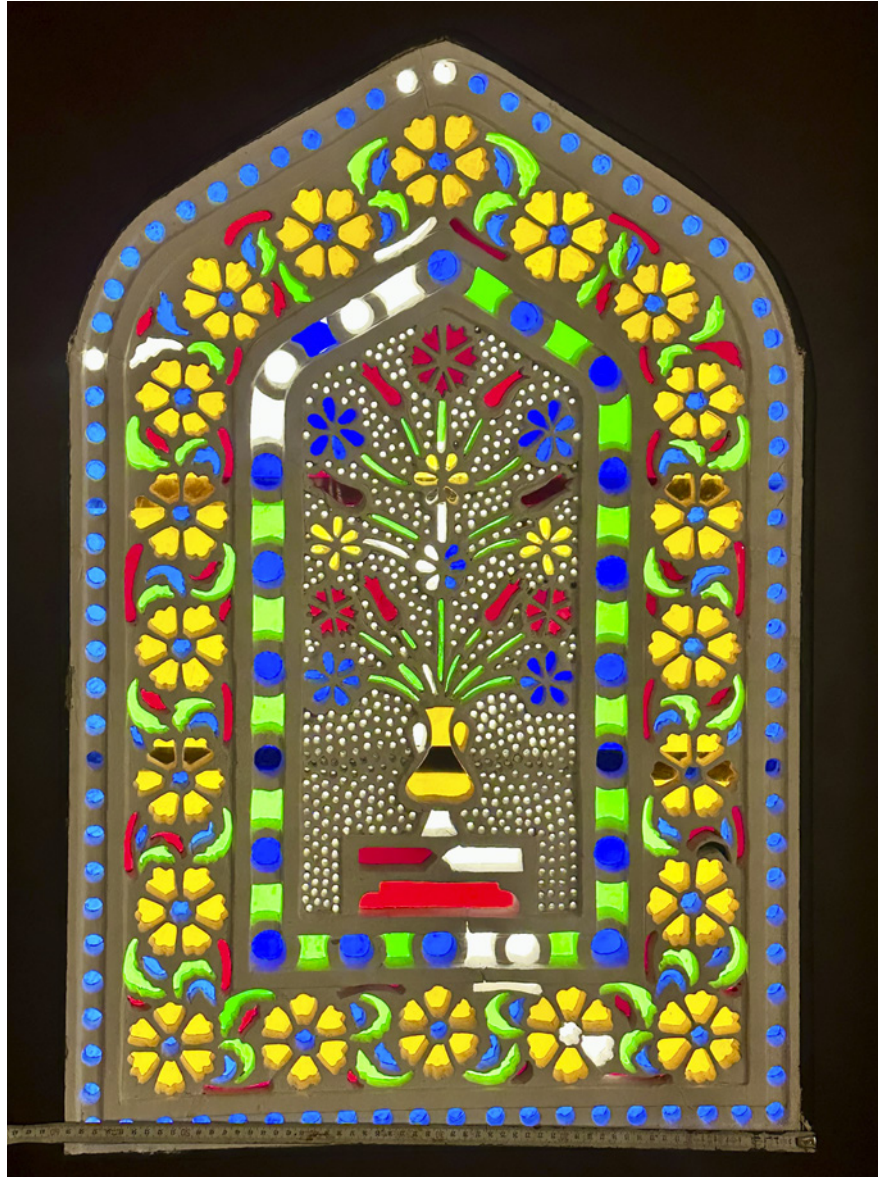

5 Env. No. 134/1129

3. Env. No. 134/1012

Müzedede soldan üçüncü sırada sergilenen sivri kemerli revzen, kemer tepe noktasından ölçülmek suretiyle 88 cm uzunluğunda ve 58 cm enindedir. Ön yüzeyde alçı derinliği 2 cm'dir. Salonda sergilenen diğer eserlerden farklı olarak bu başlık altında incelediğimiz revzen ile 11669 envanter numaralı revzenin dış çerçeveleri bulunmamaktadır. Buradan mezkûr revzenleri meydana getiren alçı kalıpların doğrudan sivri kemer formunda döküldüğü anlaşılmaktadır. Eserin merkezinde, vazoda içerisinde yükselen stilize lale ve karanfil çiçekleri tasvir

edilmiştir. Merkezdeki kompozisyonu sivri kemerli üç farklı bordür çevrelemektedir. En dış ve içteki ince, ortadaki ise görece kalın bir bordürdür. Dıştaki bordürün tamamı küçük dairevi şekillerle tezyin edilmiştir. Ortadaki çiçek ve yaprak motifleri ile bezlenmişken, içteki bordür, daire ve dörtgen şekillerinden oluşmaktadır. Tezyinatta sarı, mavi, yeşil ve kırmızı renklerde camlar tercih edilmiştir. Üzerinde herhangi bir tarih ibaresi bulunmayan eser, bilgi kartında 18. ve 19. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Ancak aynı döneme tarihlenen diğer revzenlerden farklı bir üslupta tasarlanmış olduğu açıktır.

6 Env. No. 134/1012

4. Env. No. 134/1132

95 cm x 62 cm boyutlarındaki, sivri kemerli revzen dıştan dikdörtgen bir çerçeveye sahiptir. Ön yüzünde alçı derinlikleri 1,5 cm ila 2 cm arasında ölçülmüştür. Orta kısım şemse formunda, düz, şeffaf camlarla tezyin edilmiştir. Şemseler bir sırada dört, diğerinde üç adet olacak şekilde yerleştirilmiştir.

Şemseleri çevreleyen ve revzene sivri kemer formu kazandıran ince bordür, küçük dairevi ve uzun dikdörtgen geometrik şekillerden oluşmaktadır. Eserde renkli cam yalnızca bordürdeki uzun dikdörtgenlerde mevcut olup sarıdır. Diğerlerine kıyasla nispeten sade bir görünüm sunan revzenin dışlık olma ihtimali yüksektir.

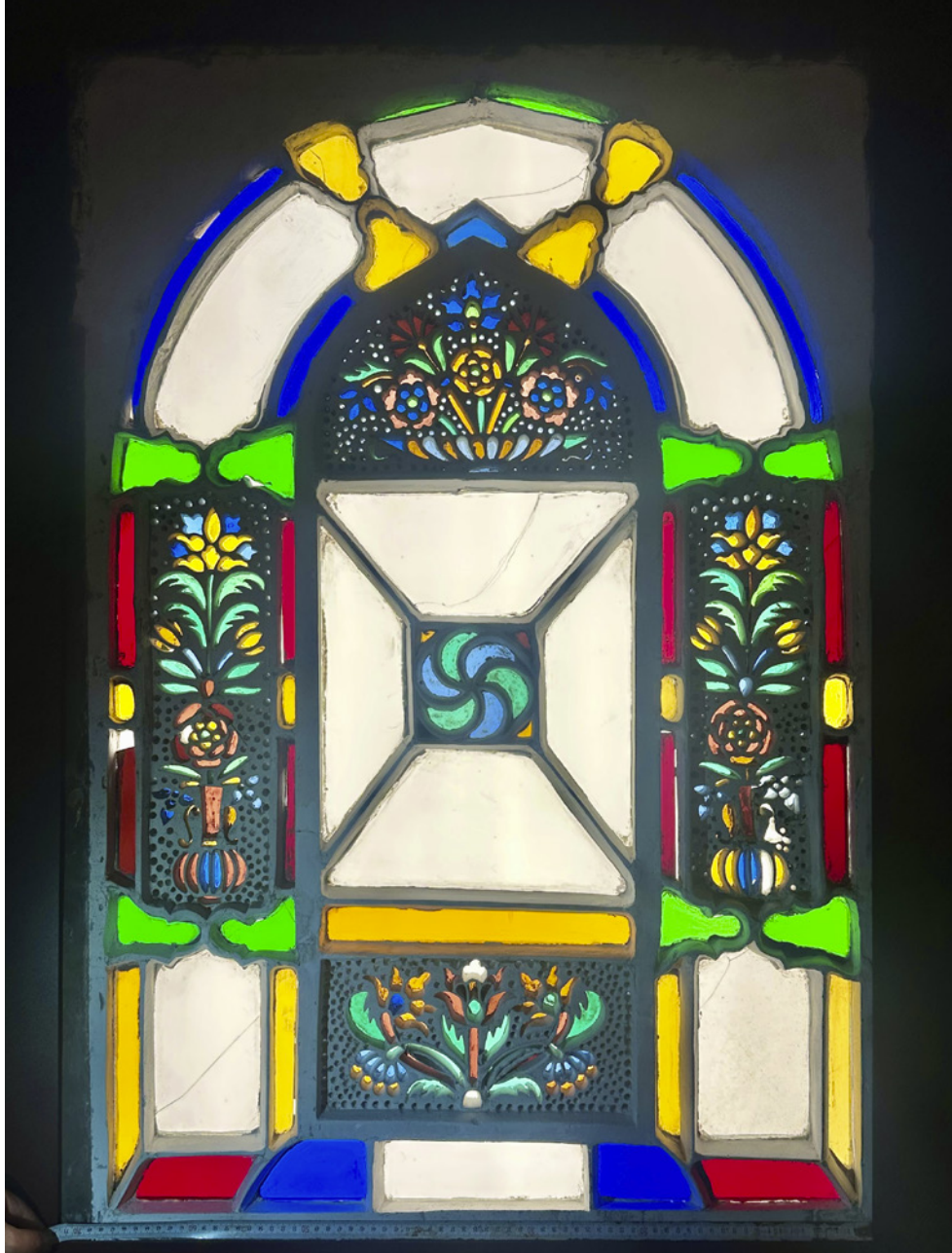

7 Env. No. 134/1132

5. Env. No. 134/1015

Müzedede sergilenen on bir adet revzenin onuna ait bilgi kartında belirtildiği gibi 1015 numaralı revzen de 18-19. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Eser 105 cm x 71,5 cm ölçülerindedir. Alçı derinliği 2 cm'dir. Revzenler, yapıdaki pencere açıklıklarına ahşap bir çerçeve içerisinde yerleştirilmiştir. İncelemeye tabi tutulan revzen, 2,5 cm enindeki ahşap çerçevesi muhafaza edilerek sergilenmektedir. Sivri kemer formuna sahip olan revzenin orta kısmında

bir adet çarkifelek motifi bulunmaktadır. Çarkifeleği dört yönden çiçekli kompozisyonlar kuşatmıştır. Çarkifeleğin iki yanında konumlanan çiçekler, dikdörtgen birer pafta içerisinde olup vazodan yükselmektedir. Tepe noktasına yakın olan çiçek buketi kâse içerisinde yer alırken zemine yakın olan çiçekler, herhangi bir vazo yahut kâse olmaksızın âdeta topraktan bitiyor gibi betimlenmişlerdir. Revzende şeffaf camlara ek olarak mavi, sarı, yeşil, kırmızı ve turuncu renklerde camlar kullanılmıştır.

8 Env. No. 134/1015

6. Env. No. 11669

Salonda soldan altıncı sırada teşhir edilen revzen, Ankara'da yer alan Cenâbî Ahmed Paşa Camii'ne aittir. Cami; *Tezkiretü'l-Bünyân*, *Tezkiretü'l-Ebniye* ve *Tuhfetü'l-Mi'mârîn* gibi Mimar Sinan'ın hayatı ve eserlerine dair kıymetli bilgiler aktaran yazmalarda adının geçmesinden ve üslup özelliklerinden dolayı Mimar Sinan yapısı olarak kabul edilmektedir. Zira kitâbesinde de Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Ankara'da Anadolu beylerbeyi olarak görev yapan Cenâbî Ahmed Paşa tarafından 973/1565-66 yılında yaptırıldığı yazmaktadır.¹⁶ Eser, Ankara Etnografya Müzesi envanterine kayıtlı

olmakla birlikte geçici süreyle Beykoz Cam Billur Müzesi'nde sergilenmektedir.

Sivri kemer formlu revzen, 134 cm x 75,5 cm ebadındadır. Alçı derinliği ön ve arka yüzde 2 cm ile 2,2 cm arasında ölçülmüştür. Revzen, kaynaklarda "crown glass tekniği"¹⁷ olarak da anılan göbekli camlarla tezyin edilmiştir. Camların orta kısımlarında noble izleri görülmektedir. Göbekli camlardan kalan boşluklar, küçük üçgenlerden oluşan cam parçaları ile tamamlanmıştır. Eserin gerek boyutu gerekse sadeliği ve şeffaf göbekli cama sahip olması, dışılık olduğunu düşündürmektedir.

9 Env. No. 11669

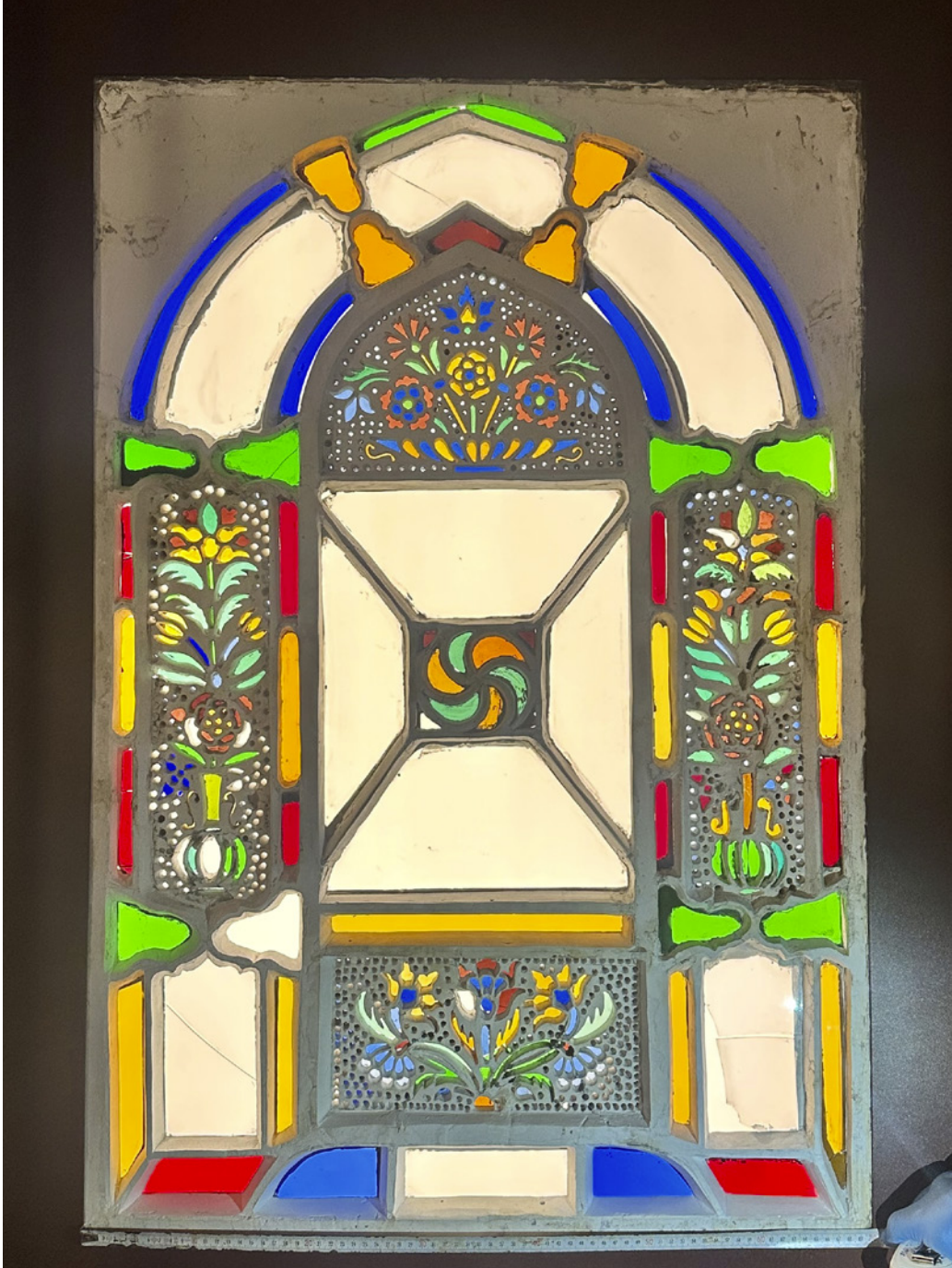
16 Selda Kalfazade, "Cenâbî Ahmed Paşa Camii", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 351.

17 Özgümüş, *Anadolu Camcılığı*, 142.

7. Env. No. 134/1014

104 cm x 70 cm boyutlarındaki revzenin alçı derinliği ön yüzeyde 2,5 cm, arka yüzeyde 2 cm şeklindedir. 1015 envanter numaralı revzenle form ve tez-yinî özellikler bakımından neredeyse bire bir aynı özelliklere sahiptir. Merkezde yine bir çarkifelek motifi yer almaktadır. Ancak burada çarkifelekler,

turuncu ve sarı renkli camlardan müteşekkildir. Çarkifeleğin iki yanındaki paftalar ile üst ve alt birimlerde çiçekli tezyinat hâkimdir. Hatta bu kısımlarda kullanılan renkler dahi beşinci sıradaki revzenle büyük oranda benzerlik göstermektedir. Aynı yapıya ait olmaları veya birbirlerine çok yakın tarihlerde imal edilmiş olmaları mümkündür.

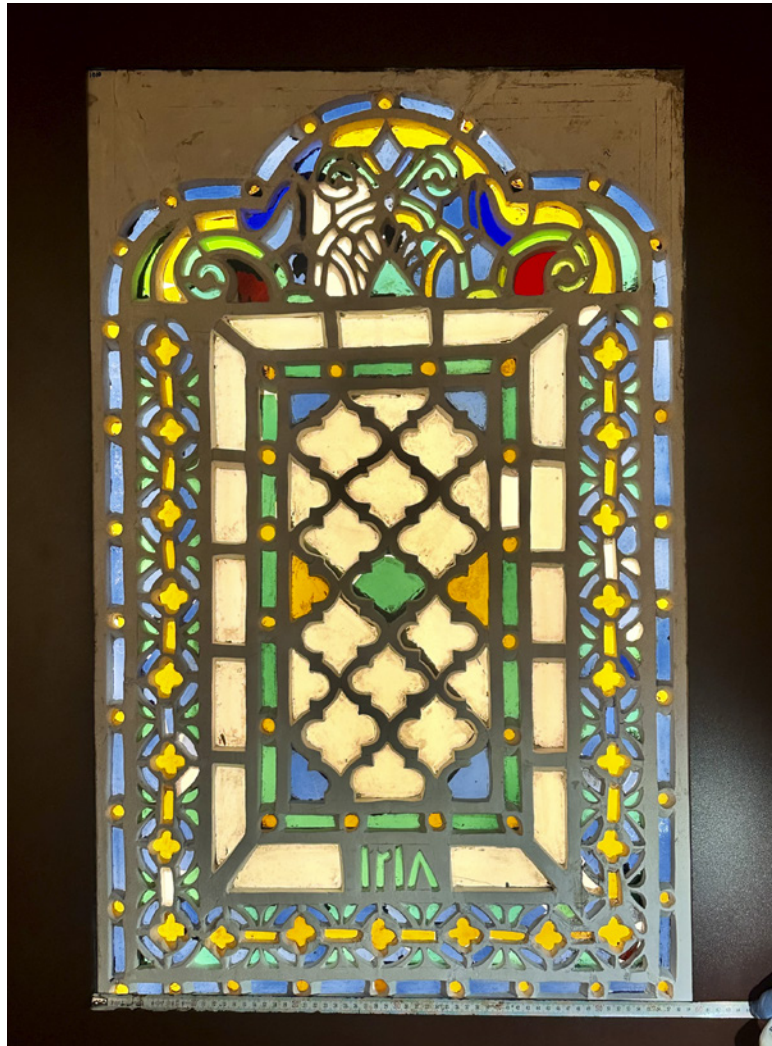
10 Env. No. 134/1014

8. Env. No. 134/1010

93 cm x 59,5 cm boyutlarında olan revzenin alçı kalınlıkları her iki yönde 1,5 cm'dir. Form olarak üç dilimli revzenler kategorisinde değerlendirmek yerinde olacaktır. Diğer yandan Millî Saraylar Başkanlığı Uzak Doğu (Çin ve Japon) Porselenleri ve Avrupa Porselenleri Koleksiyonu'na kayıtlı on beş adet revzen içerisinden alçı üzerinde tarih ibaresi bulunan üç revzenden biridir. Bu yönüyle imal edildiği tarihin üslubu hakkında kıymetli bir veri sunmaktadır. Tarih ibaresi eserin alt bordüründedir, H. 1218 tarihini vermektedir. Miladi takvime göre 1803-1804 tarihine tekabül etmektedir.

Eserin merkezini teşkil eden dikdörtgen, şemse formunda geometrik şekillerden oluşmaktadır.

Merkezî kompozisyonu dört ayrı bordür çevrelemektedir. İçten dışa doğru ilk bordür, uzun dikdörtgen ve küçük dairevî şekiller içermektedir. Sarı ve yeşil tonlarında renkli camlar kullanılmıştır. İkinci bordür, farklı ebatlarda dörtgen ve köşelerde yamuk şekillerinden meydana gelmekte olup camlar şeffaftır. Üçüncü sırada dört yapraklı yonca benzeri motifin etrafı mavi, yeşil ve sarı camlarla tamamlanmıştır. Bu bordür U biçimindedir. Revzenin üst bölümü üç dilimli taç şeklinde tasarlanmıştır. Tacın içi helezon benzeri kıvrımlı hatlara sahip desenlerle süslenmiştir. Revzenin tamamını çevreleyen en dıştaki bordür ise mavi renkli dikdörtgenler ile sarı dairelerden oluşmaktadır.

11 Env. No. 134/1010

9. Env. No. 134/1031

80 cm x 64 cm ebatlarında olan revzenin alçı kalınlığı her iki yönde de 1,5 cm ile 2 cm civarındadır. Eser, sivri kemer formu bakımından aynı kategorideki revzenlerle nispeten uyum göstermekle birlikte tezyinî açıdan müzedeki en özgün kompozisyona sahip revzendir. Zira revzeni çevreleyen şeffaf camlı bordür dışında bordür uygulaması yoktur ve tezyinat yatay paftalara ayrılmıştır. En alt sırada, ortadaki desen, daire içerisinde penç/gül¹⁸ motifi, iki yanda palmet/tepelik¹⁹ motiflerinden meydana gelmektedir.

İkinci sıranın merkezi bire iki oranında yerleştirilen şeffaf şemse motifleri ile bezenmiştir. İki yanda yine penç/gül benzeri bitkisel tezyinat mevcuttur. Üçüncü sıra, ilk sıra ile benzerlik gösterse de palmetler/tepelikler²⁰ ters konumdadır. Sivri kemerle sınırlanan üst sıranın merkezinde şeffaf oval bir cam vardır, etrafı çeşitli ebat ve şekillerde renkli camlar ile tamamlanmıştır. Bu revzen, kullanılan renkli camların tonları bakımından da farklılık arz etmektedir. Bebe mavisine yakın mavi tonu ile bordoya yakın kırmızı renkleri eserin bütününe hâkimdir.

12 Env. No. 134/1031

18 Motiflerin isimlendirilmesi hususunda bkz. Aziz Doğanay, "Hatâyî Üslubu Motifler", *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ed. Ali Rıza Özcan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009, 437; Aziz Doğanay, Merve Akyüz, "İslimî/Rûmî ve Hatâyî Motifinin Köken Meselesi: Timûrî Tezyinât Üslûbunun Osmanlı Sanatına Yansımaları ve İstanbul Üslûbunun Teşekkülü", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2024), 44;

19 Söz konusu motif Osmanlı kaynaklarında müselles rûmî yapı ve kened şeklinde geçmektedir. Bkz. Abdulkadir Dünder,

"Bir Belgeye Göre Amasya II. Bayezid Külliyesi", *AÜİFD*, 44/2 (2003), 151, 170; Doğanay, Akyüz, "İslimî/Rûmî ve Hatâyî Motifinin Köken Meselesi: Timûrî Tezyinât Üslûbunun Osmanlı Sanatına Yansımaları ve İstanbul Üslûbunun Teşekkülü", 43.

20 İlgili motifler penç/gül motifinin yandan görünüşüne de benzerdir.

10. Env. No. 134/1127

Üzerinde tarih ibaresi bulunan ikinci revzendir. Dıştan ikinci sıradaki bordürün ortasında H. 1232 tarihi okunmaktadır. Revzen, 79 cm x 66 cm ebadındadır. Alçı derinliği iki yönlü olarak 1,5 cm ile 2 cm arasında değişmektedir. İkinci sırada incelenen revzenle uyumlu bir form ve tezyinata sahiptir. Keza H. 1218 tarihli revzen de ölçülerde farklılık olmasına mukabil form ve tezyinat açısından benzer özellikler göstermektedir. Bu durum, üç dilimli taç ve bordürlerle tezyin edilen revzenlerin yüzyılına dair dikkate değer bir bilgi sunmaktadır.

Tezyinî açıdan değerlendirildiğinde, orta kısmın yekpare şeffaf düz camdan oluştuğu görülmektedir. Dikdörtgenin uzun kenarları şeffaf ve sarı camlardan oluşan dalgalı bir tezyinata sahiptir. İçten ilk sıra bordür, S kıvrımların aralarına yerleştirilen penç/gül motiflerinden meydana gelmektedir. Üç dilimli taçın ortası münhanî gibi eğri çizgilerden oluşan bir kompozisyonla tezyin edilmiştir. Esasen söz konusu tezyinat, 19. yüzyılda son şeklini alan Osmanlı armasındaki güneş ışınlarını anımsatmaktadır. Revzeni çevreleyen en dış bordür, 2, 4, 8 ve 11. revzenlerde olduğu gibi uzun dikdörtgen ve küçük daire şekilleri ile belirlenmiştir.

13 Env. No. 134/1127

11. Env. No. 134/1126

79 cm x 65,5 cm boyutlarındaki revzenin üzerinde tarih bilgisi bulunmamaktadır. Ancak H. 1232 tarihli revzenle hayli büyük bir benzerliğe sahiptir. Alçı derinliği ön ve arka yüzde 1 cm ila 2 cm

arasında değişmektedir. Eserin orta bölümü 2. ve 10. sırada incelenen revzenler gibi düz, dikdörtgen şeffaf camla kapatılmıştır. Üç dilimli olan tacı Osmanlı armasındaki güneş ışınlarını anımsatan tezînat ile bezenmiştir.

14 Env. No. 134/1126

Topkapı Sarayı Aziziye Depolarında Muhafaza Edilen Revzenler

Aziziye deposunda beş adet revzen bulunmaktadır. Bunlardan dördü, kimi bölümlerinde kırılmış veya tamamen sökülmüş cam parçaları olmasına rağmen bütünlüğünü muhafaza eden eserlerdir. Bir tanesinin ise yalnızca ahşap çerçevesi sağlam durumdadır, alçı ve cam malzemesi büyük oranda dağılmış vaziyettedir. Depoda yer alan eserlerin tamamı mimari yapıya monte edildikleri ahşap çerçevenin içerisinde. Bu sebeple biri ahşap çerçevenin dâhil edildiği, diğeri yalnızca alçı revzeni ifade eden iki tür ölçü alınmıştır.

1. Env. No. 134/1016

İlk olarak incelenen eser, ahşap çerçeve dâhil 134 cm x 85 cm, çerçevesiz 123 cm x 71 cm boyutlarındadır. Derinlik yer yer değişkenlik göstermekte olup 2 cm ile 2,5 cm arasında ölçülmüştür. İç içe iki sivri kemerden oluşan revzenin orta kısmı şemse formunda geometrik şekillerle bezelidir. Şemseler, dörde üç oranıyla sıralanmıştır. Merkezdeki sivri kemerin iki yanında, dikdörtgen birer pafta içerisinde, vazodan çıkan çiçek desenli tezyinat mevcuttur. Büyük sivri kemeri tamamlayan diğer kısımların camları yerinde değildir. Bununla birlikte vazo tezyinatını renklendiren camların da kırılmış olduğu görülmektedir. Eserde yeşil, lacivert, beyaz ve sarı camlar kullanılmıştır. Kısmen tahrip olmuş hâldeki revzende yazı ve tarih mevcut değildir.

15 Env. No. 134/1016 (Ön Yüz)

16 Env. No. 134/1016 (Arka Yüz)

2. Env. No. 134/1128

Depoda ikinci sırada incelenen revzen, müzede sergilenen 2, 10 ve 11. revzenlerle benzer forma sahiptir. Üç dilimli tacı olup orta alanda dikdörtgen bir boşluk mevcuttur. Burada bulunması gereken yekpare cam yerinde değildir. Ahşap çerçeveli ölçüsü 90 cm x 76,5 cm, çerçeve olmaksızın ölçüsü ise 80 cm x 65 cm şeklindedir. Derinlik tümünde 1,5 cm civarındadır. Revzen üzerinde yazı ve tarih yoktur. Revzen incelendiğinde camların çok ince bir dokuya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yeşil, sarı,

kahverengi, lacivert ve mavi renklerde camlar kullanılmıştır. Renk çeşitliliği oldukça fazladır. Zira sadece yeşilin dahi üç farklı tonu mevcuttur. Bordürlerde şeffaf ve koyu kahve renginde camlar dönüşümlü olarak sıralanmıştır. Alçı kalıpta tezyinat hayli inceliklidir. Camların geldiği boşluklar gayet ufak olduğundan ışığın vurmadığı ortamda revzenin cam işçiliği pek anlaşılammamaktadır. Ancak depo incelemesi eserin arka yüzünü etüt etme imkânı verdiğinden işçilikteki incelik, teknik detaylar ve eksik parçalar tespit edilebilmektedir.

17 Env. No. 134/1128 (Ön Yüz)

18 Env. No. 134/1128 (Arka Yüz)

3. Env. No. 134/1008

Sivri kemer formunda tasarlanan revzenin ölçüleri, ahşap çerçeveli olarak 100 cm x 69 cm, çerçeve olmaksızın 91,5 cm x 59 cm'dir. Derinlik 1,5 cm'dir. Eser, envantere kayıtlı olup tarih ibaresi bulunan üç revzenden biridir. En dış bordürün alt orta bölümünde H. 1174 / M. 1760-1761 tarihi yer almaktadır. Tarih ibaresine sahip olanlar içerisinde en erken tarihli eserdir.

Tezyinî açıdan değerlendirildiğinde, alçı kompozisyonun merkezine üç bölüme ayrıldığı

görülmektedir. İlk sırada celî sülüs Besmele-i Şerîf, orta ve alt paftada iki parça hâlinde Kelime-i Tevhîd yazılıdır. Merkezde yer alan kompozisyonu çevreleyen bordürlerle revzene sivri kemer formu verilmiştir. Ortadaki bordür bitkisel kökenli motiflerle tezyin edilmiştir. Sivri kemerin tepe noktasına tepelik/palmet motifi yerleştirilmiştir. Renklendirmede mavi, yeşil ve sarı camlar kullanılmıştır. Kompozisyonun tamamını çevreleyen bordürde şeffaf cam parçaları tercih edilmiştir. Yalnızca tarih ibaresinin bulunduğu dikdörtgen sarı ile renklendirilmiştir.

19 Env. No. 134/1008 (Ön Yüz)

20 Env. No. 134/1008 (Arka Yüz)

4. Env. No. 134/1011

Ahşap çerçeveli olarak 100 cm x 69 cm, çerçeve olmaksızın 91cm x 59,5 cm ölçülerinde olan revzenin derinliği 1,5 cm'dir. Herhangi bir bölümünde tarih ibaresine rastlanmamıştır. Bununla birlikte tarih bilgisini haiz olduğumuz üç dilimli kemer formunda tasarlanan revzenlere benzerliği sebebiyle eseri 19. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür. Alçı kompozisyonunun tamamı renkli camlarla tezyin edilen revzenin merkezinde iki satırlık celî sülüs yazı mevcuttur. Üstte ters vaziyette "Yâ Şâfi", altta düz olarak "Yâ Allah" yazmaktadır. "Yâ Şâfi" esmâsının hangi sebeple ters yazıldığı anlaşılamamaktadır.

Yazıyı kenardakiler ince, ortadaki kalın olmak üzere üç bordür çevrelemektedir. Ortadaki bordürde oval ve daire şekiller süslemenin merkezini teşkil etmektedir. Üç dilimli kemerin içi ise çiçekli bitkisel bezeme ile tamamlanmıştır. Sarı, lacivert ve yeşil tonlarında camlar kullanılmıştır. Revzende önemli ölçüde bombelenme tespit edilmiştir. Arka yüzü çevrildiğinde silmelerin derinlikli olduğu görülmektedir. Öte yandan revzen üzerindeki "Yâ Şâfi" ibaresi, eserin bir darüşşifa yapısına yahut Topkapı Sarayı Harem Dairesi'nde sağlık hizmetlerinin verildiği birime ait olabileceğini düşündürmektedir.

21 Env. No. 134/1011 (Ön Yüz)

22 Env. No. 134/1011 (Arka Yüz)

5. Env. No. 134/1130

Çalışma kapmasında incelenen son eser, hayli deforme olmuş parçalar hâlinde sunta taban üzerine yerleştirilmiş vaziyettedir. Alçı ve cam malzeme neredeyse tamamen zarar görmüş ve kırılmış olsa da ahşap çerçeve muhafaza edildiğinden revzenin ölçüleri belirlenebilmektedir. Buna göre ahşap çerçevesi olarak 119 cm x 85 cm, çerçevesiz olarak 104 cm x 70,5 cm ebadındadır. Revzen, düzgün sivri kemer formundadır. Diğer revzenlerle mukayese edildiğinde büyük bir ebada sahiptir. Kalıntılar dikkatle incelendiğinde kompozisyonun iç içe iki

sivri kemer şeklinde tasarlandığı anlaşılmaktadır. Mevcut süslemelerinden 16. yüzyıla tarihlenmesi mümkün görünmektedir. Zira 16. yüzyıl çinileri ile benzer nitelikte karanfil, lale motifleri ve geometrik desenlerle tezyin edilmiştir. Ayrıca sivri kemer formu da klasik dönem Osmanlı mimarisi ile uyum göstermektedir. Eserde çiçek ve bitkisel kökenli desenler hâkimdir. Orta alanda geometrik tasarıma yer verilmiş olsa da içerisi yine bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Mevcut parçalardan yeşil ve mavi renkli camların kullanıldığı anlaşılmaktadır.

23 Env. No. 134/1130

24 Env. No. 134/1130 (Detay-1)

25 Env. No. 134/1130 (Detay-2)

SONUÇ

Araştırmada on biri Beykoz Cam ve Billur Müzesi'nde, beşi Aziziye depolarında olmak üzere toplam on altı adet revzen incelenmiştir. Millî Saraylar Başkanlığı Uzak Doğu (Çin ve Japon) Porselenleri ve Avrupa Porselenleri Koleksiyonu'na kayıtlı on beş adet revzen bulunmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen revzenlerden biri (Env. No. 11669) Ankara Etnografya Müzesi envanterine kayıtlı olup hâlihazırda Beykoz Cam ve Billur Müzesi'nde sergilenmektedir. Diğer revzenlerin hangi yapılardan müzeye ve depoya intikal ettiğine dair bir bilgi mevcut değildir. Araştırmanın yapılar üzerindeki bölümü tamamlandığında koleksiyona kayıtlı revzenler ile aslı yerindekiler arasında mukayese söz konusu olacağından eserlerin kökenini tespit etme imkânı doğacaktır. Araştırmaya konu olan revzenler, form bakımından temelde ikiye ayrılmaktadır. İlki sivri kemerli revzenler, diğeri ise üç dilimli kemer formuna sahip revzenlerdir (Env. No. 1129, 1010, 1127, 1126, 1011, 1128). Sivri kemerli olanları da kendi içerisinde tasnif etmek mümkündür. Bunlardan altısı (Env. No. 1015, 11669, 1014, 1031, 1130, 1016) klasik devir Osmanlı mimarisinde sıklıkla kullanılan ve "Türk kemeri/pencî kemer"²¹ şeklinde de isimlendirilen beş merkezli sivri kemer, dördü (Env. No. 1013, 1012, 1132, 1008) ise teğet kemer formundadır. (Tablo 1) Sivri kemerli revzenler, Türk kemeri ve teğet kemer şeklinde bir tasnife tabi tutulmuş olsa da kemer formlarının muntazam işlenmemesi, kimi eserlerde sınıflandırmayı güçleştirmiştir. Bazı revzenlerin teğet kemer ile Türk kemeri arasında kaldığını söylemek mümkündür. Bu ise revzenin yapıldığı dönemde kemer çizim kaidelerine riayet edilmediğini göstermektedir.

Müzedeki sergilenen revzenlerden Cenâbî Ahmed Paşa Camii'ne ait olan (Env. No. 11669) 16. yüzyıla, diğerlerinin tamamı 18. ve 19. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Buna mukabil müzede iki (Env. No. 1010, 1127), depoda bir adet (Env. No. 1008) olmak üzere

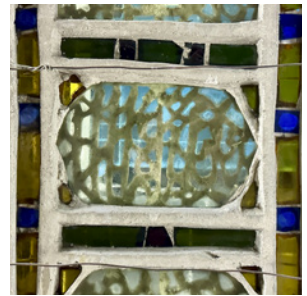
üç adet revzenin alçı tezyinatı üzerinde tarih bilgisi mevcuttur. Tarih ibaresi bulunan revzenlerin özelliklerinden ve tezyinat detaylarından hareketle sivri kemer formundaki revzenlerin daha erken tarihli, üç dilimli kemer formundaki revzenlerin nispeten daha geç tarihli (19. yy.) olduğunu ifade etmek mümkündür. Zira gerek Cenâbî Ahmed Paşa Camii revzeni gerekse depoda incelenen etütlük vaziyetteki revzen (Env. No. 1130), bilhassa klasik Türk kemeri formundaki revzenlerin 18. yüzyıl öncesine ait olabileceğini ortaya koymaktadır.

Tezyini açıdan eserlerde bitkisel ve geometrik unsurların bir arada kullanıldığı görülmektedir. Bitkisel bezemede tekli çiçek motiflerinin yanı sıra vazo içerisinde yükselen çiçekler de yaygın olarak tercih edilmiştir. 19. yüzyıla tarihlenen üç dilimli kemer formundaki revzenlerin özellikle taç kısımlarında kıvrımlı barok süsleme hâkimdir. Müzedeki eserlerde tarih dışında yazı bulunmamakla birlikte depoda yer alan eserlerden ikisinin tezyinatında yazı kullanılmıştır. 1174 tarihli revzende alt alta Besmele-i Şerif ve iki parça hâlinde Kelime-i Tevhid yazılıdır. Diğerinde (Env. No. 1011) ise "Yâ Şâfi" ve "Yâ Allah" ibareleri bulunmaktadır.

Araştırmanın depoda yürütülen aşaması, eserlerin arka yüzünü etüt etme imkânı vermektedir. Bu sayede işçilikteki incelikler, teknik detaylar ve varsa eksik parçalar daha kolay tespit edilebilmektedir. Söz gelimi yazı bulunan kısımlarda harf boşluklarının her biri küçük cam parçalarıyla renklendirilebildiği gibi, yazının bütününde tek parça camın kullanılmasının da mümkün olduğu görülmüştür (Resim 26-27).

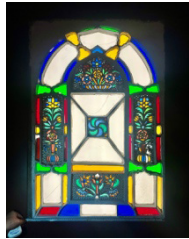
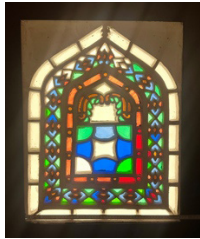

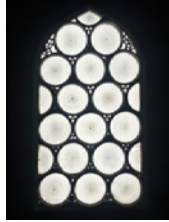
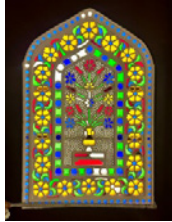
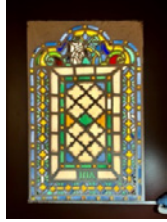
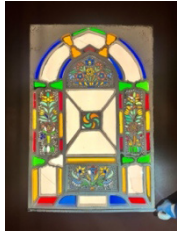
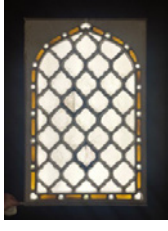
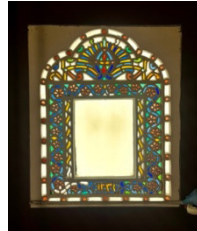
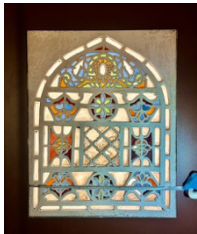

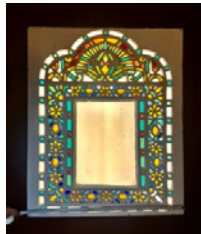
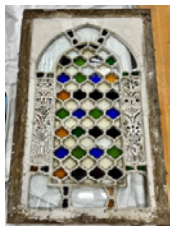

26 Küçük cam parçalarıyla renklendirilmiş yazı ibaresi, Env. No. 1011 (Detay)

27 Tek parça cam ile renklendirilmiş yazı ibaresi, Env. No. 134/1008 (Detay-1)

21 Detaylı bilgi için bkz. Fatin Uluengin, Bülent Uluengin, Mehmet Bengü Uluengin, *Osmanlı Anıt Mimarisinde Klasik Yapı Detayları*, İstanbul: YEM Yayınları, 2014, 96-97; Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimari Sözlüğü*, İstanbul: YEM Yayınları, 1998, 251.

Sivri Kemer Formunda Revzenler		Üç Dilimli Kemer Formunda Revzenler
Türk Kemer	Teğet Kemer	
Env. No. 1015 	Env. No. 1013 	Env. No. 1129
Env. No. 11669 	Env. No. 1012 	Env. No. 1010
Env. No. 1014 	Env. No. 1132 	Env. No. 1127
Env. No. 1031 	Env. No. 1008 	Env. No. 1126
Env. No. 1016 		Env. No. 1128
Env. No. 1130 		Env. No. 1011

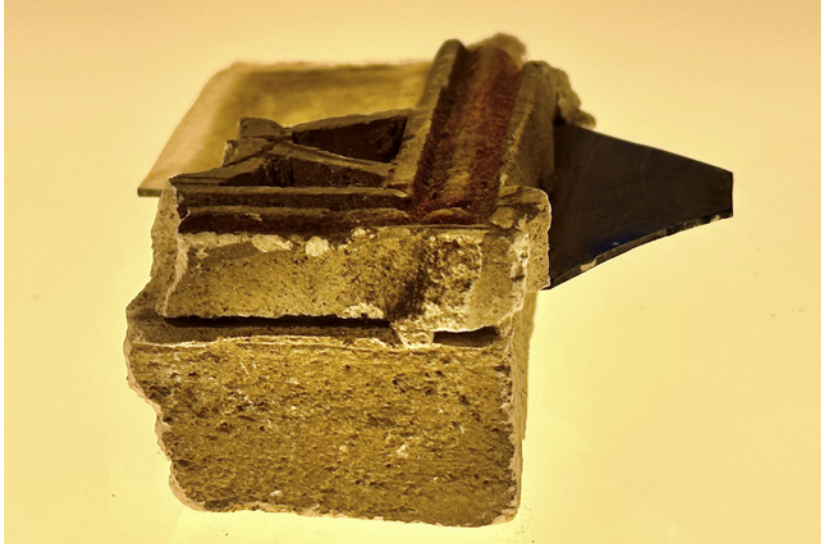
TABLO 1 Revzenlerin Kemer Formları

İnce işçilikli alçı tezyinatın bulunduğu kısımlarda alçı kalınlığı ön ve arka yüzde kayda değer bir farklılık arz etmezken, eserin bütününe ayakta tutan ve çerçeveyi teşkil eden hatlarda arka yüzün kalınlığının ön yüzün neredeyse iki katına kadar çıkabildiği görülmektedir (Resim 16, 28). Eserler 5 cm ila 7 cm eninde, ahşap çerçevelere oturtulmuştur, çerçeveler arka yüzeyde köşelerden demirle perçinlenmiştir. (Resim 29)

Görüldüğü üzere Türk-İslâm mimarisinin doğal aydınlatma araçlarından olan pencere açıklıkları gelişigüzel yöntemlerle kapatılmamıştır. Bilakis

mimarinin bütünü ve medeniyeti besleyen düşünce dünyası ile uyum gösteren estetik bir kaygı ile düzenlenmiştir. Söz konusu estetik kaygı, rezven yahut revzen-i menkûş adı verilen özgün pencerelerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Zira revzenler gerek kurşun yerine alçı kalıpların kullanılması gibi teknik gerekse kemer formu ve süsleme motifleri gibi tezyinî özellikleriyle Türk-İslâm sanat anlayışını yansıtan muayyen bir kimliğe sahiptir. İçerdikleri motif ve ibarelerin sembolik muhtevaları da revzenlere dair araştırılmaya muhtaç alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

28 Revzenin ön yüzü ile arka yüzü arasında alçı kalınlık farkı, Beykoz Cam ve Billur Müzesi revzenlerine kayıtlıdır.

29 Revzenin arka yüzünde köşelere sabitlenen demirler, Env. No. 134/1008 (Detay-2)

Kaynakça

- Arseven, Celal Esad. *Sanat Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1975.
- Barkan, Ömer Lütfi. *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972.
- Doğanay, Aziz. "Hatayî Üslubu Motifler", *Hat ve Tezhip Sanatı*. Ed. Ali Rıza Özcan. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009: 437-449.
- Doğanay, Aziz, Merve Akyüz. "İslîmî/Rûmî ve Hatâyî Motifinin Köken Meselesi: Timûrî Tezyinât Üslûbunun Osmanlı Sanatına Yansımaları ve İstanbul Üslûbunun Teşekkülü", *Türklük Araştırmaları Dergisi*. 3/1 (2024): 31-77.
- Dündar, Abdulkadir. "Bir Belgeye Göre Amasya II. Bayezid Külliyesi", *AÜFD*. 44/2 (2003): 140-172.
- Hasol, Doğan. *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: YEM Yayınları, 1998.
- Kalfazade, Kalfazade. "Cenâbî Ahmed Paşa Camii", *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993: 351-352.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.
- Özaltın, Fatma Nilhan, Filiz Ölmez. "Osmanlı Dönemi Minyatürlerinde El Sanatlarından İzler", *Art-e Sanat Dergisi*. 4/7 (2011): 1-30.
- Özet, Aynur. *Dipten Gelen Parıltı: Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Eserleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-80584/camcilik-ve-yapim-teknikleri-ile-ilgili-soz-luk.html#:~:text=Noble> (19.08.2014).
- Özgümüş, Üzlifat. *Anadolu Camcılığı*. İstanbul: Pera Yayıncılık ve Kitapçılık, 2000.
- Özgümüş, Üzlifat. "Millî Saraylar Beykoz Cam ve Billur Müzesi", *Beykoz 2021 Sempozyumu Tebliğler Kitabı*. Ed. Hilal Yurdakul. İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 2022: 589-607.
- Özgümüş, Üzlifat, Ahmet Çapoğlu, Şeyda Alpay, Gökşen Canıylmaz, Demet Coşansel Karakullukçu. *Saraylarda Cam Sanatı*. İstanbul: Millî Saraylar İdaresi Başkanlığı, 2021.
- Uluengin, Fatin, Bülent Uluengin, Mehmet Bengü Uluengin. *Osmanlı Anıt Mimarisinde Klasik Yapı Detayları*. İstanbul: YEM Yayınları, 2014.
- Yıldız, Yasin, Gökşen Canıylmaz. "Osmanlı Devleti'nde Cam İmalatı ve Beykoz Cam ve Billur Müzesi", *Millî Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*. 21 (2021): 26-47.